

УДК 128:930.85/292.130.2

Генеза ідеї надлюдини в європейській філософії: концепція Фрідріха Ніцше

А.Ю. СОМОВ

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна, E-mail: artur@afenida.com

Авторське резюме

У статті розглядається концепція надлюдини Ф. Ніцше в контексті генези ідеї надлюдини в європейській філософії. На основі наукових джерел доведено, що Ніцше одним з перших в європейській філософії зробив спробу відійти від її класичних форм і створив особливий тип надлюдини, цінностями якої є творчість, духовне самовдосконалення, перемога над самою собою та воля до створення й утвердження цінностей таких, які примножують життєві сили. Можна констатувати, що надлюдина Фрідріха Ніцше – це людина, якої поки що не існує, і коли вона з'явиться – невідомо. Вихідна характеристика надлюдини Ніцше – сила та воля, котрі протистоять «розумності», що прагне звести всю неповторність до актів свідомості та самосвідомості. Сила та воля розуміються як симптоми підвищення життя, повернення світу у свою власність. У надлюдини має бути особистий розвиток, свій особистий погляд на світ і свій шлях. Основною рисою надлюдини повинна бути духовна творчість, цілковита концентрація волі до влади, тобто надлюдина зможе абсолютно контролювати сама себе : знати чітко прагнення, бажання і як вона організує шлях до мети.

Ключові слова: надлюдина, Ніцше, творчість, духовна досконалість, егоїзм, воля, влада, філософія.

Genesis idea of the superman in european philosophy: concept Friedrich Nietzsche

A.YU. SOMOV

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: artur@afenida.com

Abstract

The article is dedicated to the concept of Nietzsche superman in the context of development of the idea of European philosophy superman. Based on a study of scientific literature it was proved that Nietzsche was the

© А.Ю. Сомов, 2015

first in European philosophy who has attempted to move away from its classical forms, creating a special type of superman, the values of which were creative, spiritual self, the victory over himself and the will to develop and adopt values, that multiply the power of life. It can be stated that superman Friedrich Nietzsche – a man who does not exist yet, and when it appears – is unknown. Initial characterization of superman Nietzsche is the power and the will who oppose «reasonableness» that seeks to bring originality to all acts of consciousness and identity. In superman should be personal development, their personal view of the world and its way. The main feature of the superman must be spiritual creativity, the total concentration of the will to power, that is able to completely control the superman himself: to know precisely aspiration, desire and how he organizes his way to the goal.

Key words: superman, Nietzsche, creativity, spiritual perfection, selfishness, will, power, philosophy.

Постановка проблеми. Проблема генези ідеї надлюдини в європейській філософії крізь призму поглядів Ф. Ніцше обумовлена ситуацією сучасного розвитку суспільства, коли розвиваються проекти культивування нової людини за допомогою наукових методів: пластичної хірургії, штучного запліднення, генної інженерії.

На думку сучасного дослідника філософії Ф. Ніцше С. В. Калтишева, вплив Ф. Ніцше на формування парадигми філософствування ХХ століття був визначальним, і вся сучасна філософія може бути зрозумілою як утвердження нових цінностей, радикальний експеримент та протистояння устрою сучасного суспільства, що обмежує людську свободу [11].

Дослідники зазначають, що надлюдина – це людина, яка має сильну волю, це господар не тільки свого життя, долі. Але також – господар життів і долі інших людей. Вона є носієм абсолютно нових цінностей, норм, моральних позицій [2-4; 6; 7; 12; 14; 27; 29].

Поняття «надлюдина» С. С. Аверинцев визначає як поняття європейської ідеалістичної традиції. Це людина, яка духовно й фізично перевершила можливості людської природи та являє собою якісно інше, вище створіння. На думку вченого, уявлення про надлюдину походить, по-перше, із міфів про «напівбогів» і «героїв»; по-друге, з містеріальних культів, що обіцяли посвяченому зведення в ранг божества [1, с.159].

Філософське осмислення концепції надлюдини Ф. Ніцше в контексті розгляду генези ідеї надлюдини в європейській філософії є важливою ланкою у вивченні зазначеного явища сучасними філософами, істориками і культурологами. Отже, звідси маємо зв'язок даної дослідницької проблеми із важливими науковими та практичними завданнями.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що звернення до досвіду минулого є надзвичайно важливим й актуальним сьогодні. «Головною науковою сенсацією кінця ХХ ст. вважається розшифрування генома людини (карти всіх генів людини). Розгадка генетичного коду, в якому зберігається вся інформація про організм людини і його функціонування, виводить медицину на новий рівень розвитку. Тепер з'являється реальна можливість перемогти практично всі відомі захворювання людини, а їх існує понад 25 ти-

сяч» [3, с.117]. Але кожне наукове відкриття може стати також і губним для людства. Це залежить від того, кому належатиме влада над подібною новиною. Якими моральними якостями володіє людина, що інвестує у такі проекти, яку вона має мету: чи вона багатиме збільшити свої статки, чи вилікувати всіх недужих безкоштовно, чи здійснити черговий науковий експеримент стосовно людства? Так виникає потреба нового філософського погляду й трактування творів Ніцше.

Український учений О. Ф. Захарчук стверджує, що всебічне вивчення природи людини, що властиво сучасній неklasичній філософії, багато в чому стало можливим завдяки поглядам Ніцше, який одним з перших у західній філософії зробив спробу відійти від її класичних форм. У цьому зв'язку можна стверджувати, що філософія життя загалом й учення Ніцше як її найбільш яскравого представника зокрема, зробили неоціненний і навіть фундаментальний внесок в осмислення ірраціонального аспекту буття людини й суспільства [8, с.1].

Ідеї надлюдини у філософії Ф. Ніцше присвячено багато наукових праць [9; 13-16; 21; 22; 25; 28-30]. Проте у всіх наведених джерелах існує неоднозначне трактування висловлювань філософа.

Мета дослідження. У цьому зв'язку метою дослідження є аналіз специфіки надлюдини Фрідріха Ніцше на основі наукових джерел у контексті генези ідеї надлюдини в європейській філософії. Об'єктом дослідження виступає генеза ідеї надлюдини, предметом – трактування надлюдини Фрідріха Ніцше.

Виклад основного матеріалу. Український учений О. Л. Воронюк стверджує, що вже два століття європейська філософська думка перебуває в стані, спророкованому концепцією європейського нігілізму Ф. Ніцше. Ідеться про кризу платоно-християнської системи цінностей як підґрунтя техногенної цивілізації. Особливо яскраво ця криза проявляється в культурі постмодерну, яка в своїй основі є антиметафізичною та нігілістичною, постулюючи радикальний перегляд традиційних філософських парадигм. «ХХ століття, а особливо друга його половина та початок ХХІ століття, підтвердили ніцшевські пророцтва широкомасштабних конфліктів, світових воєн, загострення національного питання, повстан-

ня має як наслідок девальвації платано-християнських цінностей. Центральними темами філософських пошуків від цього часу стають: «втеча від свободи», самовідчуження, нівелювання унікальності особи внаслідок репресивної здатності культури, криза ідентичності як результат глобалізації та інтеграції культур, формування «одномірного мислення» масової людини, криза реальності, «смерть людини», «кінець історії» тощо» [5, с.4].

Сучасний дослідник філософського надбання Ф. Ніцше – О. Ф. Захарчук – розглядає можливість інтерпретації ідеї надлюдини в контексті соціально-філософських поглядів, а також дослідницькі підходи щодо осмислення власне природи надлюдини в ніцшеанській філософії [8]. Учений зазначає, що серед дослідників ніцшеанської надлюдини загалом сформувався два підходи до її розуміння: «Перший наполягає на біологічних, негативних інтерпретаціях надлюдини, прибічники якого вважають надлюдину компонентом расових теорій. Цей підхід був найбільш розповсюджений серед радянських дослідників. Другий підхід наголошує на духовній, гуманістичній інтерпретації ідеї надлюдини. До цього підходу схиляється більшість як західних, так і сучасних вітчизняних дослідників. Як відзначають дослідники (А. Камю, М. Гайдеггер, К. Ясперс), Ніцше, здійснюючи протиставлення ідеалу надлюдини до існуючих реалій, робить це найбільш позитивно. Формально закликаючи до подолання людини, він у той же час, власне кажучи, закликає до її вдосконалювання» [8, с.15].

О. Ф. Захарчук робить висновок, що надлюдина уявляється Ніцше як цілковито ірраціональна істота. Власне в цьому її принципова відмінність від сучасної раціональної людини, яка, до того ж, у рамках західного суспільства абсолютизує свій розум. «В ідеї про ірраціональну надлюдину знаходить свою необхідну підставу й завершення вся соціально-філософська концепція Ніцше, у зв'язку з чим критика Ніцше сучасного суспільства може бути виправдана як позитивна. Ніцше не просто критикує сучасне суспільство, він пропонує йому шлях виходу з кризи через відмову від раціонального й прагнення до ірраціонального. Ірраціоналізм же, власне кажучи, у Ніцше отожднюється з гуманізмом або вищим (непрагматичним) гуманізмом, що, звичайно ж, виходить за межі традиційних цінностей сучасного суспільства, у тому числі й у тому, що стосується форм його соціально-політичного життя» [8, с.15]. Дослідник вважає, що лідер у Ніцше – це надлюдина, що протистоїть масі.

Інший сучасний учений С. В. Калтишев, проаналізувавши подальшу еволюцію естетики Ф. Ніцше в її зв'язку з концепцією надлюдини, з'ясував, що засобом подолання нігілізму філософ вважав переоцінку всіх європейських

цінностей з позиції надлюдської моральності, що зумовило створення вчення про надлюдину, яку вчений охарактеризував кількома рисами [11]. По-перше, цей тип людини належить до аристократії, що протистоїть натовпу. Її цінностями є принципи, які можуть бути оцінені лише як такі, що примножують життєві сили. Для такої людини життя – це постійна боротьба, адже вона повинна завоювати свою свободу й право говорити «Так» світу. Моральним імперативом надлюдини, на протигагу принципу любові до ближнього, має стати любов до дальнього. С.В.Калтишев також наголошує, що сенс життя надлюдини полягає не в безцільній праці, а у творчості, але надлюдська творчість зумовлює руйнування всіх старих цінностей і чеснот, тому руйнування є так само природним для надлюдини, як і творення. По-друге, замість співчуття надлюдина стверджує егоїзм, адже вона має прислухатися до своєї самості й волі, щоб саме їх було реалізовано у творенні й саме вони були адекватною проекцією індивідуального «Я». Вища людина визнає такі чесноти, які можуть нести страждання й смерть, адже надлюдина не повинна мати штучно подовженого життя, якщо вона втратила волю до створення й утвердження цінностей [11, с.9].

Учений зазначає, що в концепції надлюдини Ніцше висловив переконання в цінності етичного вдосконалення людини й тому спробував переоцінити етику з позиції естетики.

«Ніцше дійшов висновку, що тільки мистецтво, а не мораль може бути засобом подолання нігілізму, але навіть у разі подолання моралі Ніцше не міг гарантувати появи надлюдини, адже існувала інша причина появи нігілізму – європейська релігія» [11, с.10]. У дослідженні встановлено, що протест Ніцше проти християнства не має нічого спільного з богоборством або атеїзмом. Ніцше високо цінував учення Христа, але був категоричний щодо його послідовників, які, на думку Ф. Ніцше, збудували сувору ієрархічну систему управління суспільством і придушення природних інстинктів. Наслідком цього стала поява протиприродної моралі, що зумовила появу нігілізму [11, с.10].

Дослідниця ідеї вдосконалення людини в європейській культурно-історичній традиції, українська вчена С. А. Лозниця в підрозділі своєї дисертації розглянула гайдеггерівську теоретизацію ніцшевого вислову «Бог помер». «Слова «Бог помер» означають: надчуттєвий світ позбавився своєї дієвої сили. Він не дарує вже життя. Прийшов кінець метафізики – для Ніцше це вся західна філософія, яка розуміється як платонізм. Свою ж власну філософію Ніцше розуміє як рух проти метафізики – для нього це означає рух проти платонізму (М. Гайдеггер). Своє філософське завдання Ніцше визначає як переоцінку всіх цінностей» [18, с.12].

Кожна епоха та культура має свою особливу ієрархію цінностей, відповідно до якої

віддає перевагу одним речам перед іншими. Ніцше називає її «скрижаллю цінностей». «Скрижалля цінностей», що домінує в Європі, на його думку, встановлена погано, і має бути переглянута згори донизу, тобто слід провести, як він називає «переоцінку всіх цінностей», і як наслідок, – змінити напрямок усього нашого життя. Такі домінуючі культурні цінності Європи як «Бог», «Істина» є, за Ніцше, ознакою нашої уяви; натомість єдиною реальністю є світ наших прагнень та пристрастей. Усі наші дії та думки визначаються інстинктами, що можуть бути редуковані до одного інстинкту – «прагненню володарювати». Кожна істота, чи то людина, чи тварина, чи рослина прагне отримати перевагу над іншими істотами і збільшити владу — це є основним законом буття [18, с.12].

«Засвоївши вчення Шопенгауера про волю та Дарвіна про розвиток, Ніцше вносить свої корективи: життя сповнене страждань і є постійною боротьбою, зміною поразок та перемог, але це все не є даремним, а веде до певної мети. Кожна істота дотепер породжувала істоту вищу за себе і таким чином, буття постійно підвищується, що є можливим тільки на основі волі до влади, завдяки якій прогресує, розвивається життя, і отже вдосконалюється світ і вдосконалюється людина. Таке вічне подолання, на думку Ніцше, є можливим не лише у минулому, а й у майбутньому. Як із тварини постала людина, так із людини має постати тип, вищий за людину. Він називає цей тип «надлюдиною» [18, с.13].

Справді, у творі Ф. Ніцше «Так мовив Заратустра» читаємо: «Я навчаю вас про надлюдину. Людина є те, що треба перевершити» [19]. Далі він уточнює своє висловлювання: «Що таке мавпа у відношенні до людини? Посміховисько або ганьба, що мучить? Так само повинна бути людина для надлюдини: посміховиськом або ганьбою, що мучить» [19].

Автор даної статті поділяє думку С. А. Лозниці стосовно поглядів Ніцше, що більш високе буття, за яким здавна знемагало людство, не можна знайти у царстві небесному, де воно є готовим, «його має створити людина власними зусиллями, і саме в цьому, ще недосконалому, неготовому світі. Жадобу влади Ніцше розглядає фактично як фундаментальне підґрунтя вдосконалення й самовдосконалення» [18, с.13].

Завдяки стрімкому розвитку науки та техніки прагнення людини до панування набуло нових можливостей. Проблема сучасної цивілізації полягає у пануванні людини над природою, що, за твердженням Світлани Лозниці, збігається з принципом волі до влади.

На думку А. А. Іщук, найвизначнішими серед уявлень про долю та можливості людини у світі є «філософія життя» Ф. Ніцше, в якій запропоновано ідеального героя, що здатен під-

нятися над натовпом. Проблема винятковості особистості дуже широко розглядалася у філософії ХХ століття. «Ці ідеї та теорії не могли не відобразитись у художній літературі. Письменники різних художніх напрямків застосовують їх для створення характерів своїх героїв, видозмінюють і змішують різні уявлення про людину. Саме тому персонаж художнього твору є цікавим для дослідження людського уявлення про себе й світ. Лише вивчення головних формуючих рис характеру літературного героя взятих у соціальному контексті дасть змогу намалювати повний портрет сучасної людини та її ставлення до самої себе та оточуючого середовища» [10, с.4].

Крізь призму літературного контексту А. А. Іщук вважає своєрідною, яскравою та потужною ідею героя як «надлюдини». «Ця концепція здійснила надзвичайний вплив не тільки на філософію ХХ століття, а й знайшла відображення в мистецтві, де найвиразніше проявилась, безумовно, у художній літературі» [10, с.11] Маючи на увазі філософську думку Ніцше, дослідниця розглянула «героїчну особистість» літературних творів Е. Хемінгуей, А. Камю, Ф. Кафки, Дж. Фаулза та інших.

Українська вчена Л. Г. Павлішин погоджується з думкою М. О. Бердяєва, який був упевнений, що людина повинна стати надлюдиною. «Він був переконаний, що Ніцше не закликав до політичної боротьби, а прагнув, щоб усе слабке і хворе в людині було подолане. На думку С. Франка, надлюдина стоїть «по той бік добра і зла», а тому в її житті немає місця для боротьби зі злом. Така людина прагне змінити основу життя» [20, с.7]. Дослідниця робить висновок, що для Ніцше життя – це вічне становлення, хаос, з якого народжуються дійсно справжні риси людини, а саме: воля до влади, до сили та гармонії, нестримної енергії та життєвих поривань. Саме така особистість є сенсом та метою людства.

Ученою написаний підрозділ дисертації, в якому проаналізовано ніцшевське трактування надлюдини як уособлення найвищого ідеалу життя та сенсу існування людини. «Духовний занепад тогочасного суспільства, падіння моральних цінностей, нівелювання людини спонукали Ніцше до пошуку шляхів, які б вивели людину на вищий щабель розвитку. Він покладав великі надії на надлюдину, адже вона здатна врятувати людство» [20, с.15].

Надлюдина – це митець, що сам творить закони. В її руках зосереджена вся політична, релігійна та духовна влада. Дослідниця зазначає, що у Ф. Ніцше теорія вищої людини є критикою, що розкриває найглибшу й найнебезпечнішу містифікацію гуманізму. Вища людина повинна вести людство до досконалості. Проте не відразу можна стати надлюдиною. Насамперед повинен змінитися людський дух, який для цього проходить певні стадії.

«Перша стадія – це стан верблюда, який на своїх плечах носить тягар усіх зобов'язань, що диктує йому мораль тогочасного суспільства. Він почуває себе рабом тих добродетелей, які вже давно стали нормою. На другій стадії людина не хоче більше так жити, вона скидає із себе ці моральні пута і стає гордим левом. Така людина вже може сама творити нові цінності. Потім лев перетворюється на дитину, котра є символом нового життя. Проте це перетворення є справою тимчасовою. Воно є ключовим моментом на шляху людини як нового творця моральних цінностей, які повинні носити автономний характер, бо інакше всі старання людини будуть даремними і вона знову повернеться до стадії верблюда. Людина, котра прагне вийти за межі своєї індивідуальності, подолати себе й стати надлюдиною, повинна розвивати свою волю до могутності, полюбити своє власне «Я» [20, с.15].

Справді, трактовки висловлювань Ніцше були різними, й аналізуючи його книгу, можна погодитися з тим, що становлення надлюдини відбувається всередині кожного з нас. Тілесна міць передбачає подолання всередині самого себе стану тварини.

«Позитивіст М. Михайловський, який був палким прихильником демократії, заперечував надлюдину, вважаючи її ворожою для народних мас. В. Соловйов вважав, що Ніцше спотворює «ідею надлюдини», тому що надлюдиною був той, хто подолав смерть, а надлюдиною німецького філософа стала антихристом. Князь Євген Трубецькой також не в захопленні від надлюдини Ніцше. Він не може змиритись з тим, що для неї потрібен п'єдестал, «чорнь», над якою надлюдина була б царем та володарем» [20, с.15].

У дослідженні Д. Д. Ледницького констатовано, що шлях до надлюдини як ідеалу антропологічного розвитку проходить за Ніцше ряд опосередкувань. «Діонісичну людину, в якій переважають інстинкти, змінює ідеал генія, у якому втілений інтуїтивний творчий потенціал. Ідеал істинної людини передбачає здатність самовиховання й звільнення від сліпих інстинктивних стимулів. Атрибутом цього ідеалу свобідного розуму або вільного духу є насамперед свобода від упереджень і догматів. Пошук ідеалу людини, спроможної перебороти кризу у розвитку людства, вінчає погляд на надлюдину як на граничний стан; лише у прагненні досягти цього стану, людина може бути людиною» [17, с.13]. Учений показав, що етапи розвитку ідеалу надлюдини у концепції Ніцше (геній, істинна людина, свобідний розум) розрізняються проявленням у них аполлонівського і діонісичного начал. На думку Д. Ледницького, важливу роль відведено на акценти моральної обумовленості, метафізичну інверсію в ході просування суб'єкта до ідеалу, який, у свою чергу, сприяє розумінню витоків надлю-

дини, коріння життя в процесі створіння світу. Учений також концентрує свою увагу на реконструкції поглядів Ніцше відносно розвитку суб'єкта шляхом становлення тілесного «Я» в напрямку Надлюдини, звертаючись до порівняльного аналізу позицій Декарта і Ніцше історико-філософського доробку М.Гайдеггера [17, с.14].

Аналогію до Д. Д. Ледницького бачимо й у дослідженні Л. Г. Павлішин, яка наголошує, що надлюдина виникає як антипод тогочасній людині. «Ідеальний образ нової людини поєднував у собі два начала – діонісійське, з його радісним інстинктом життя та аполлонівське, яке надавало цьому життю цілісність ідеалу. Надлюдина сприятиме вдосконаленню тих, хто йде поруч із нею. Вона – це сенс існування землі, новий тип життя, який рано чи пізно стане реальним» [20, с.15].

Отже, надлюдина є результатом пізнання життям самого себе, і надлюдина є справжнім суб'єктом пізнання сенсу життя, але з позиції класичної філософії її суб'єктність не є традиційною. Вона є результатом абсолютної перемоги людини над самою собою. У цьому розумінні надлюдина не є досконалішою, а є результатом винищення внутрішньої людини. Таким чином, надлюдина встановлює особливий спосіб ставлення до світу.

Але існує думка про те, що надлюдина «перетворює не світ відповідно до власних цілей, а людей заради власних потреб. Вона є абсолютною метою, що перетворює людину на абсолютний засіб» [20, с.17].

Дослідники вважають, якщо відзнакою соціального перебування людини є розвиток, то такою ознакою для надлюдини є еволюція як відтворення «світу без людини» на більш високому, як здавалось Ніцше, рівні, на якому людина долається як «велика культурна невдача» [17; 20; 21; 23; 24; 26; 31; 32].

Звертаючись до роботи О. Л. Воронюка, який вивчив феномен нігілізму у філософських вченнях Макса Штірнера та Фрідріха Ніцше, знаходимо, що надлюдина вже не підкоряється відчуженим ідеям, вони зруйнували поняття мети, єдності, сенсу тощо. Тому єдина реальність для неї – вона сама. Надлюдина Ніцше благословляє становлення та ідею вічного повернення: «на противагу лінійній інтерпретації світу ми повинні позбавитись від задрощів та помсти, бажаючи прожити кожен момент свого життя так, щоб бажати його повернення знову й знову» [5, с.17]. Вихідна характеристика надлюдини – сила та воля, котрі протистоять «розумності», що прагне звести всю неповторність до актів свідомості та самосвідомості. Сила та воля розуміються як симптоми підвищення життя, повернення світу у свою власність. Надлюдина має в собі те, що не можна виразити жодними логічними дефініціями й звести до певної субстанційності. Суть надлюдини не є

сталою, детермінованою будь-якими чинниками, окрім зазначених, тому Ніцше діє «в межах негативної антропології» [5, с.17].

Висновки. Проаналізувавши наукову літературу, мистецтвознавчий матеріал, книгу «Так мовив Заратустра», можна констатувати, що надлюдина Фрідріха Ніцше – це людина, якої поки що не існує, і коли вона з'явиться – невідомо. Це повинно статися в майбутньому. У надлюдини повинен бути особистий розвиток, свій особистий погляд на світ і свій особистий шлях. Основною рисою такої надлюдини повинна бути духовна творчість, цілковита

концентрація волі до влади, тобто надлюдина зможе абсолютно контролювати сама себе : знати чітко до чого вона прагне, чого бажає і як вона організує мету й шлях до неї. Надлюдина не приймає маси в будь-якому сенсі. Щоб бути надлюдиною, треба мати багатий внутрішній світ, що не збігається з нормами суспільства часів Ніцше.

Самоперевершеність й оптимістична життєво стверджуюча позиція характерні для надлюдини. Тільки духовна сфера може бути сферою діяльності надлюдини, тільки сфера духовної творчості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аверинцев С.С. Софія-Логос. Словник. – 2-е вид. – К. : Дух і Літера, 2004. – 640 с.
2. Андрущенко В.П. Вступ до філософії. Великі філософи / В.П. Андрущенко. – К. ; Х. : Р.И.Ф, 2005. 512 с.
3. Багацький В.В. Культурологія : історія і теорія світової культури ХХ століття / В.В. Багацький, Л.І. Кормич. – К. : Кондор, 2007. – 304 с.
4. Бартун М.П. Філософія : курс лекцій / М.П. Бартун ; Дніпропетровська академія управління, бізнесу та права. – Дніпропетровськ : [б.в.], 1999. – 118 с.
5. Воронюк О.Л. Інтерпретація феномена нігілізму у філософських вченнях Макса Штірнера та Фрідріха Ніцше: компаративістський аналіз: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05 / О.Л. Воронюк ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
6. Герасимчук А.А. Філософія: Курс лекцій / А.А. Герасимчук, З.І. Тимошенко ; Укр.- фінський ін-т менеджменту і бізнесу. – К. : Вид-во УФІМБ, 1999. – 168 с.
7. Закович М.М. Культурологія : українська та зарубіжна культура / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко. – К. : Знання, 2007. – 567 с.
8. Захарчук О.Ф. Концепція суспільства в соціально-філософських поглядах Ф. Ніцше: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / О.Ф. Захарчук ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2011. – 18 с.
9. Ільїн В.В. Апологія ірраціонального. Філософія для тебе / В.В. Ільїн ; Європейський ун-т. – К. : Вид-во Європейського університету, 2005. – 232 с.
10. Іщук А.А. Філософія «героїчної особистості» в художній літературі ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / А.А. Іщук ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 22 с.
11. Калтишев С.В. Ніцшеанство в естетиці ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.08 / С.В. Калтишев ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – 17 с.
12. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура : підручник / М.В. Кордон. – 3-є вид. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 584 с.
13. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
14. Кривуля О.М. Філософія. Світ – Людина – Дух / О.М. Кривуля. – Х. : Прометей, 2003. – 296 с.
15. Культурологія / Г.М. Захарченко, О.Ю. Колтунов, Т.Л. Подкупко, Н.І. Серебряннікова, М.Г. Якубовська ; Одеський держ. медичний ун-т. – Одеса ; Вид-во ОНМУ, 2007. – 240 с.
16. Культурологія: теорія та історія культури / І.І. Тюрменко (ред.), С.Б. Буравченкова, П.А. Рубик [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 370 с.
17. Ледницький Д.Д. Проблема суб'єкта і розвитку «Я» в творчості Ф. Ніцше: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05 / Д.Д. Ледницький ; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
18. Лозниця С.А. Ідея вдосконалення людини в європейській культурно-історичній традиції: парадигми розвитку: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04 / С.А. Лозниця ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 20 с.
19. Ніцше Ф. Так говорив Заратустра [Електронний ресурс] / Ф. Ніцше. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/248>
20. Павлішин Л.Г. Проблема сенсу життя у філософії Фрідріха Вільгельма Ніцше: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05 / Л.Г. Павлішин ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 21 с.
21. Пекарник А.М. Філософія / А.М. Пекарник. – К. : Промінь, 2004. – 479 с.
22. Петрушенко В.Л. Філософія : навч. посібник / В.Л. Петрушенко. – Львів : Новий світ – 2000 , 2011. – 647 с.
23. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури / В.С. Полікарпов. – К. : Знання, 2006. – 359 с.
24. Сич М.М. Філософія : конспект лекцій / М.М. Сич ; Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – 303 с.
25. Тягло О.В. Філософія : навч. посібник (у 2 кн.) / О.В. Тягло, О.М. Кривуля, Т.С. Воропай ; Ун-т внутрішніх справ. – Кн. 1. Хронологічно-тематичний огляд. – Х., 1999. – 374 с.
26. Філософія. Світ людини : курс лекцій / Ін-т філософії НАН України [під ред. В.Г. Табачковського]. – К. : Стило, 1999. – 310 с.

27. Філософія / В.С. Афанасенко, В.І. Волович, Г.Т. Головченко, М.І. Горlach, В.Г. Кремень. – 3-е вид., переробл. та доп. – Х. : Прапор, 2004. – 735 с.
28. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський, М.І. Бойченко. – К. : Либідь, 2001. – 408 с.
29. Філософія / О.П. Сидоренко, В.Г. Абрамович, С.С. Корлюк, Л.Г. Нем'ята. – Одеса : Юридична література, 2003. – 616 с.
30. Філософія : навч. посіб. / Л.В. Губернський, І.Ф. Надольний (ред.), В.П. Андрущенко, В.П. Розумний, І.В. Бойченко. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вікар, 2001. – 457 с.
31. Філософія: Короткий виклад / С.П. Щерба, М.Г. Тофтул, О.А. Заглада, І.П. Хобта, В.К. Щедрін, В.О. Федоренко. – Житомир : Льонок, 2000. – 408 с.
32. Філософія: світ людини : курс лекцій / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов [та ін.]. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015

REFERENCES:

1. *Averincev, S.S.* Sofiya-Logos. Slovník (Sophia Logos. Dictionary). Kyiv, 2004. 640 p.
2. *Andruschenko, V.P.* Vstup do filosofii. Velyki filosofy (Introduction to Philosophy. Great philosophers). Kyiv; Kharkiv, 2005. 512 p.
3. *Bagackyj, V.V. & Kormich, L.I.* Kulturologiya: istoriya i teoriya svitovoi kultury XX stolittya (Cultural Studies: History and theory of world culture of the XX century). Kyiv, 2007. 304 p.
4. *Bartun, M.P.* Filosofiya: kurs lekcij (Philosophy: lectures). Dnipropetrovsk, 1999. 118 p.
5. *Voronyuk, O.L.* Interpretaciya fenomena nigilizmu u filosofskych vchennyah Maksa Shtirnera ta Fridriha Nicshe: komparativistskyj analiz: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.05 (The interpretation of the phenomenon of nihilism in the philosophical teachings of Max Stirner and Friedrich Nietzsche: comparative analysis. Philosophy Science diss.). *Kyivskij nacionalnyj universitet im. Tarasa Shevchenka*. Kyiv, 2009. 20 p.
6. *Gerasimchuk, A.A. & Timoshenko, Z.I.* Filosofiya: Kurs lekcij (Philosophy: lectures). Kyiv, 1999, 168 p.
7. *Zakovich, M.M., Zyazyun, I.A. & Semashko, O.M.* Kulturologiya: ukrainska ta zarubizhna kultura (Culture: Ukrainian and foreign culture). Kyiv, 2007. 567 p.
8. *Zaharchuk, O.F.* Konceptiya suspilstva v socialno-filosofskych poglyadah F. Nicshe: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.03 (The concept of society as a social and philosophical views of Nietzsche. Philosophy Science diss.). *Dnipropetrovskij nacionalnyj universitet im. O. Gonchara. Dnipropetrovsk*, 2011. 18 p.
9. *Il'in, V.V.* Apologiya irracionalnogo. Filosofiya dlya tebe (Apology irrational. Philosophy for you). Kyiv, 2005. 232 p.
10. *Ischuk, A.A.* Filosofiya «geroichnoi osobystosti» v hudozhnij literaturi XX stolittya: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.10 (The philosophy of «heroic personality» in the literature of the XX century. Philosophy Science diss.). *Nacionalnyj pedagogichnyj universitet im. M. P. Dragomanova*. Kyiv, 2007. 22 p.
11. *Kaltishev, S.V.* Nicsheanstvo v estetyci XX stolittya: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.08 (Nietzscheanism the aesthetics of the XX century. Philosophy Science diss.). *Shidnoukrainskij nacionalnyj universitet im. V. Dallya*. Lugansk, 2011. 17 p.
12. *Kordon, M.V.* Ukrainska ta zarubizhna kultura (Ukrainian and foreign culture). Kyiv, 2010. 584 p.
13. *Kremen, V.G. & Il'in, V.V.* Filosofiya: myslyteli, idei, koncepcii (Philosophy: thinkers, ideas, concepts). Kyiv, 2005. 528 p.
14. *Kryvulya, O.M.* Filosofiya. Svit – Lyudina – Duh (Philosophy. World – Man – Spirit). Kharkiv, 2003. 296 p.
15. *Zaharchenko, G.M., Koltunov, O.Yu., Podkupko, T.L., Serebryannikova, N.I. & Yakubovska, M.G.* Kulturologiya (Cultural Studies). Odesa, 2007. 240 p.
16. *Tyurmenko, I.I. et al.* Kulturologiya: teoriya ta istoriya kultury (Cultural Studies: Theory and History of Culture). Kyiv, 2010. 370 p.
17. *Lednickij, D.D.* Problema subiekta i rozvytku «Ya» v tvorchosti F. Nicshe: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.05 (The problem and the subject of «I» in the works of F. Nietzsche. Philosophy Science diss.). *Dnipropetrovskij nacionalnyj universitet*. Dnipropetrovsk, 2001. 18 p.
18. *Loznicya, S.A.* Ideya vdoskonalennya lyudyny v evropejskij kulturno-istorichnij tradicii: paradygmy rozvytku: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.04 (The idea of perfectionism in European cultural and historical tradition: development paradigms. Philosophy Science diss.). *Instytut filosofii im. G.S. Skovorody NAN Ukrainy*. Kyiv, 2003. 20 p.
19. *Nietzsche, F.* Tak govoryl Zaratustra (Also sprach Zarathustra). – Regime to access: <http://www.klex.ru/248>
20. *Pavlishyn, L.G.* Problema sensu zhyttya u filosofii Fridriha Vilgelma Nicshe: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.05 (The problem of the meaning of life in the philosophy of Friedrich Wilhelm Nietzsche. Philosophy Science diss.). *Nacionalnyj pedagogichnyj universitet im. M.P. Dragomanova*. Kyiv, 2009. 21 p.
21. *Pekarik, A.M.* Filosofiya (Philosophy). Kyiv, 2004. 479 p.
22. *Petrushenko, V.L.* Filosofiya (Philosophy). Lviv, 2011. 647 p.
23. *Polikarpov, V.S.* Lekcii z istorii svitovoi kultury (Lectures on the History of World Culture). Kyiv, 2006. 359 p.
24. *Sych, M.M.* Filosofiya (Philosophy). Nizhyn, 2006. 303 p.
25. *Tyaglo, O.V., Krivulya, O.M. & Voropaj, T.S.* Filosofiya, (Philosophy) vol. 1. Kharkiv, 1999. 374 p.
26. *Tabachkovskij, V.G.* (red.). Filosofiya. Svit lyudyny (Philosophy. World human). Kyiv, 1999. 310 p.
27. *Afanasenko, V.S., Volovych, V.I., Golovchenko, G.T., Gorlach, M.I. & Kremen V.G.* Filosofiya (Philosophy). Kharkiv, 2004. 735 p.
28. *Bychko, I.V., Bojchenko, I.V., Tabachkovskij, V.G. & Bojchenko, M.I.* Filosofiya (Philosophy). Kyiv, 2001. 408p.

29. *Sydorenko, O.P., Abramovych, V.G., Korlyuk, S.S. & Nemyata, L.G.* Filosofiya. Odesa, 2003. 616 p.
30. *Gubernskij, L.V., Nadolnyj, I.F. (ed.), Andruschenko, V.P., Rozumnyj, V.P. & Bojchenko, I.V.* Filosofiya (Philosophy). Kyiv, 2001. 457 p.
31. *Scherba, S.P., Toftul, M.G., Zaglada, O.A., Hobta, I.P., Schedrin, V.K. & Fedorenko, V.O.* Filosofiya: Korotkyj vyklad (Philosophy: An abridgement). Zhytomyr, 2000. 408 p.
32. *Tabachkovskij V.G., Bulatov M.O., Hamitov N.V. et al.* Filosofiya: svit lyudyny (Philosophy: the human world). Kyiv, 2003. 432 p.

Сомов Артур Юлійович – здобувач
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: artur@afenida.com

Somov Arthur Yuliyovych – applicant
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 60, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: artur@afenida.com